

Vrednovanje arhivske građe. O ratnim zbivanjima u zemljama u tranziciji

KOŽAR, Azem, Valuation of Archival Material About War Conflicts in Transitional Countries. *Atlanti*, Vol. 18, Trieste 2008, pp. 317-325.

Original in Bosnian, abstract in English, Italian and Slovenian, summary in English

Keywords: *socialistic Yugoslavia, Bosnia and Herzegovina, Republic of Croatia, archival material, war production of registry material, valuation, archival aspects, scientific standpoints, political standpoints, archival material of International court for former Yugoslavia, register of births from areas of Derventa and Bosanski Brod*

The article presents issues regarding validation of archival material about war activities in countries of former socialistic Yugoslavia that have been in period of transition since 1990. Scientific approach in studying this kind of material is also shown in the text, while special attention is given to theoretical and practical standpoints of archivistics and procedures mainly using Bosnia and Herzegovina and Republic of Croatia as an example. Present state is also analyzed, and it varies: from defined and law sanctioned obligations of special professional care of archival material production during war, to completely op-

1. O prožimanju arhivistike sa drugim naukama više vidi: Azem Kožar, *Integrirajuća svojstva arhivistike*, «Atlanti», broj 16, Maribor-Trst 2006, str. 209-215; Išti, *O nekim naučnim svojstvima arhivistike*, Zbornik radova, Sarajevo 2006, str. 306-318.

2. O problematici vrednovanja je napisano više naučnih i stručnih rasprava, među kojima: Bernard Stulli, *O valorizaciji i kategorizaciji arhivske građe*, «Arhivski vjesnik», br. 13, Zagreb 1970, str. 463-488; Bogdan Lekić, *Valorizacija arhivske građe*, «Arhivist», br. 36, Beograd 1986, str. 62-72; Frank Boles, *Arhival appraisal*, New York-London; Herve Bastein, *Entwicklung und Anwendung von Normen bei der Bewertung (Razvoj i primjena kriterija vrednovanja)*, XII Internationaler archiv kongress, Montreal 1992; Pivka Marjan, Novak Miroslav, *Valorizacija strojno berljivih zapisov*, Sodobni arhivi '93, Maribor 1993, str. 79-85; Josip Kolanović, *Vrednovanje arhivskoga gradiva u*

Uvodne napomene

Općepoznato je da je vrednovanje arhivske građe krucijalno pitanje arhivistike ali i niza drugih društvenih i humanističkih znanosti. To je pitanje na kojem se arhivistička znanja (teorijska i praktična) dodiruju i preklapaju sa znanjima iz drugih znanosti, a od interesa je za općecivilizacijski progres¹. Otuda se, zbog značaja ovog pitanja, problematika vrednovanja arhivske građe permanentno nalazi u fokusu interesiranja arhivske znanosti, kako u sredinama gdje se vrednovanju prilazi kompleksno, tako i tamo gdje to nije slučaj, kakav je u cjelini gledano primjer zemalja i tranziciji među kojima je to posebno izraženo u Bosni i Hercegovini².

Namjera ovog rada je da ukaže na važnost arhivske građe o ratnim zbivanjima na području socijalističke Jugoslavije od 1991. do 1998. godine. To je prevashodno zadatak arhivista, ali i svih centara moći u zemljama ex Jugoslavije, u Evropi i svijetu uopće. Ne ulazeći u ocjene o karakteru i razmjerama rata, činjenica je da se radi o najokrutnijem ratnom sukobu u Evropi nakon Drugog svjetskog rata, nastalog u toku disolutivnog procesa socijalističke Jugoslavije kao složene države, u toku kojeg su prema ocjenama kompetentnih međunarodnih institucija počinjeni brojni ratni zločini nad civilnim stanovništvom uključujući i zločin genocida posebno kada se radi o Bosni i Hercegovini. Naime, ovaj rat predstavlja rijetku i u mnogo čemu jedinstvenu pojavu na evropskim prostorima druge polovine 20-tog stoljeća. U tome se, osim historičara slažu mnogi znanstvenici različite provenijencije. Otuda se s pravom postavlja pitanje potrebe suvremenika za civilizacijskom (arhivističkom, historijskom, sociološkom, politološkom i dr.) istinom (informacijom) o ovim događajima? Ovdje se pod istinom podrazumjeva znanstvena istina zasnovana na sadržajima iz originalne arhivske građe, a pod uskraćivanjem i nečinjenjem da se dokumenti sačuvaju, arhivistički srede i učine dostupnim u znanstvene, kulturne, dokazne i druge svrhe. Baš taj vid neaktivnosti (nečinjenje) najlakše se i svaljuje na teret arhivista, ne uzimajući u obzir pri tome političke, pravne, materijalne i druge pritiske, anomalije i nedostatke, kojima su arhivisti izloženi, pa i onemogućeni, u optimalnom obavljanju svoga posla.

Kriteriji vrednovanja ratne produkcije arhivske građe prije i nakon 1991. godine

Svrha vrednovanja arhivske građe je u arhivskoj teoriji i praksi relativno dobro shvaćena i objašnjena³. Ukratko, radi se o sistemu postupaka kojima se putem stručne ekspertize sadržaja određuje značaj svakog dokumenta (zapisa), odnosno cjeline dokumenata (arhivski fond), a sve u duhu nastojanja da se na minimumu dokumenata (zapisa) sačuva optimum informacija.

Vrednovanju arhivske građe o ratnim zbivanjima, na prostori- ma socijalističke Jugoslavije je posvećivana posebna pažnja. Između ostaloga gotovo svi arhivski propisi (zakoni ili podzakonski akti) donijeti na nivou socijalističke Jugoslavije i njenih federalnih jedinica, od 1945. do 1991. godine, utvrdili su obavezu registratura da nadležnom arhivu predaju (bez izlučivanja) registraturnu građu nastalu do kraja Drugog svjetskog rata (u većini njih do 15. 05. 1945), tako da se svi postupci njenog vrednovanja obavljaju u arhivima⁴. Ovo je imalo bitnog odraza na obim i intenzitet u arhive preuzete građe, mada je očividno, težište ovih određenja bila građa o revolucionarnom radničkom i komunističkom pokretu, kao i o narodnooslobodilačkoj borbi od 1941. do 1945. godine. Kada je taj (socijalistički) sistem prestao da postoji, arhivisti su utvrdili da je arhivska građa (nastala do 1945) preuzeta u arhive prevrednovana, nastojeći da stanje dovedu u sklad njenom revalorizacijom⁵.

Dakle, jugoslavenski (u okviru kojeg i bosanskohercegovački), pa i mnogi drugi primjeri potvrđuju konstataciju o posebnom značaju arhivske građe o ratnim zbivanjima. Ta shvatanja su oblikovana u odgovarajuće pravne norme (zakone) koje su se morale provoditi. Elaboracija razloga takvom opredjeljenju (koliko je to bio stručno-arhivistički, koliko politički, historijski ili neki drugi utjecaj) je pitanje za sebe, koje je samo po sebi veoma značajno, te i zahtjeva posebnu elaboraciju⁶.

Postavlja se pitanje kako se danas (nakon 1991), prema arhivističkim opće prihvatljivim načelima i kriterijima, treba vrednovati arhivska građa o ratnim zbivanjima?

Iako ne postoje jedinstvena i općeprihvatljiva naučna (arhivistička i druga) načela i kriteriji vrednovanja arhivske građe uopće, pa ni građe o ratnim zbivanjima, usudimo se konstatirati da dominiraju shvatanja o potrebi posebne valorizacije arhivske građe koja se odnosi na ratove i druge vanredne okolnosti koje bitno utječu na lokalne, regionalne pa i svjetske civilizacijske tokove. Primjera radi slovenački arhivist Vladimir Žumer je među 13 načela i kriterija vrednovanja uvrstio i one koji se nedvosmisleno odnose na građu ratnog perioda, među kojima je najznačajniji „Specifičnost događaja i pojava za koje je potrebno sačuvati više gradiva ili gradivo u cjelini“⁷. Cijenimo da su ratovi zaista specifični i važni događaji, te da se otuda ovaj kriterij treba primjenjivati kod vrednovanja arhivske građe. Dakle, znanstveno stajalište je uglavnom jasno profilirano u smjeru potrebe za adekvatnom valorizacijom, pa otuda i zaštitom arhivske građe o ratnim sukobima. Sa tim ciljem je donijeto više konvencija, preporuka UNESCO-a i njegovih stručnih asocijacija⁸. Jedan od konkretnih pokušaja da se ovo i druga stajališta implementi-

posite, marginalized approaches. Researches show that reasons for all this can be found in domination of politics over archivistics and science in general.

KOŽAR, Azem, La valutazione del materiale archivistico riguardante i conflitti nei paesi in transizione. Atlanti, Vol. 18, Trieste 2008, pp. 317-325.

L'articolo tratta le problematiche relative alla valutazione del materiale archivistico riguardante le attività belliche nei paesi in transizione dell'ex Jugoslavia dal 1990. Viene trattato anche l'approccio scientifico nello studio di questa tipologia di materiale, ed un'attenzione particolare è rivolta ai punti di vista relativi alle procedure principalmente usate in Bosnia-Herzegovina ed in Croazia. Si analizza inoltre lo stato dell'arte, ed i cambiamenti in essere: dagli obblighi di legge e per legge sanzionati di professionisti del settore durante il periodo bellico, al completo opposto, un approccio marginale. Le ricerche indicano che le ragioni di tutto ciò possono essere individuate nella prevalenza della politica sulla scienza archivistica.

teoriji i praksi, «Arhivski vjesnik», br. 38, Zagreb 1995, str. 7-22; Vladimir Žumer, *Valorizacija dokumentarnoga gradiva za zgodovino, znanost in kulturo*, Ljubljana 1995.; Isti, *Politika aktivizacije i kriteriji vrednovanja: profesionalni i politički aspekti*, «Arhivski vjesnik», br. 42, Zagreb 1999., str. 53-77; Richard Braun, *Funkcionalno vrednovanje u državnom arhivu Kanade (sedam godina stvarne prakse)*, «Arhivski vjesnik», br. 41, Zageb 1998, str. 51-65; Jozo Ivanović, *Vrednovanje elektroničkih zapisa*, «Arhivski vjesnik», br. 41, Zagreb 1998, str. 7-21; Davorin Eržešnik, *Pretpostavke za valorizaciju zapisa na elektronskim medijima*, «Arhivski vjesnik», br. 41, str. 37-44; Peter Pavel Klasinc, *Vrednotenje registraturnega gradiva*, «Arhivska praksa», br. 3, Tuzla 2000, str. 52-59; Miroslav Novak, *Vrednovanje digitalnih dokumenata*, «Arhivska praksa» br. 5, Tuzla 2002, str. 100-117; Isti, *Provođenje principa konteksta u savremenoj arhivskoj teoriji i praksi*, «Arhivska praksa», br. 6, Tuzla 2003, str. 117-132; Silvija Babić, *Makro-vrednovanje: kanadska metoda funkcionalnoga vrednovanja*, «Arhivski vjesnik», br. 47, Zagreb 2004, str. 7-19, itd.

3. Više o tome vidi u nap. 2; Azem Kožar, *Osobenosti vrednovanja registraturne građe Bosne i Hercegovine*, «Arhivska praksa», br. 8, Tuzla 2005, str. 14. i 15.

4. Tako je npr. u *Zakonu o arhivskoj građi i arhivskoj službi* („Sl. list SR BiH“, br. 21/87 u čl. 13 naznačeno da su imao i stvaraoci registraturne građe „dužni da registraturski materijal i arhivsku građu, koji su nastali do 15. maja 1945. godine predaju nadležnom arhivu.“ Članom 57. istog zakona registrature su ovu obavezu bile dužne izvršiti u roku od godinu dana od dana stupanja na snagu ovog zakona. Ukoliko to ne urade predviđena je snakcija (čl. 54, alineja 7). Slične odredbe je sadržavao i *Zakon o zaštiti arhivske građe u arhivima SR Hrvatske* („Narodne novine SRH“, br. 25/78) u čl. 15, 23. i 36. itd. O arhivskim propisima na nivou socijalističke Jugoslavije i njenih federalnih jedinica u periodu od 1945. do 1987. više vidi: Jovan Popović (priredio), *Zbirka propisa iz arhivske djelatnosti*, Beograd 1987.

KOŽAR, Azem, Vrednotenje in ocena arhivske dokumentacije med vojno v tranzicijskih deželah. *Atlanti*, Zv. 18, Trst 2008, str. 317-325.

V prispevku so predstavljeni povzetki razprav, ki se nanašajo na vrednotenje arhivskega arhiva v času vojne, ki je bila v Jugoslaviji po letu 1990. Prav tako je v tekstu prikazan znanstveni študij o arhivskem gradivu v tem času, obenem pa je prikazana glavna pozornost, ki so jo dajali teoretičnim in praktičnim stanjem v arhivskem gradivu v tistem času, tako v Bosni in Hercegovini kot na Hrvaškem. Prikazano je tudi sedanje stanje arhivskega gradiva, ki pa je od primera do primera različno.

SUMMARY

In methodology of archival material's valuation special attention is given to the material that contains information about war conflicts, as events of major importance. That was the case with valuation of archival material about World War II in socialist Yugoslavia. All archival regulations gave that material a

5. Ipak, i pored pravne uredenosti predaje arhivima građe nastale do kraja Drugog svjetskog rata, u nekim federalnim jedinicama te odredbe nisu ispoštovane uglavnom usljed nedostatka arhivskog prostora. Tako se u Bosni i Hercegovini 1991. godine van arhiva nalazilo oko 1.000 m³ ove građe. Ešefa Begović, *Valorizacija građe socijalističkog perioda u Arhivu TK*, «Arhivska praksa», br. 5, Tuzla 2002, str. 74-78; Mina Kujović, *O valorizaciji i kategorizaciji arhivske građe*, «Glasnik arhiva i DAR BiH», br. 36, Sarajevo 2004, str. 40-49. Azem Kožar, *Potrebe i mogućnosti arhiva u Bosni i Hercegovini za preuzimanjem arhivske građe od imalaca*, «Glasnik arhiva i DAR BiH», br. 31, Sarajevo 1991, str. 38.

6. O tome više vidi: Azem Kožar, *Arhivistika u teoriji i praksi*, knj. 2, Tuzla, 2005, str. 13-71.

7. Vladimir Žumer, *Valorizacija dokumentarne građiva za zgodivno, znanost in kulturo*, Ljubljana 1995, str. 40-72; Isti, *Politika akvizicije i kriteriji vrednovanja: profesionalni i kritički aspekti*, «Arhivski vijesnik», br. 42, Zagreb 1999, str. 72.

8. Ovdje se prije svega oradi o *Konvenciji za zaštitu kulturnih dobara u slučaju oružanog sukoba*, donijeta u Hagu 1954. (objavljena u „dodatku Sl. listu FNRJ“, br. 4/56), koja je nakon ratnih zbivanja na prostoru ex Jugoslavije dva puta dopunjavana (Protokol 1 iz 1999. i Protokol 2 iz 2004. godine).

9. Ovaj skup je održan pod pokroviteljstvom Međunarodne arhivske asocijacije (ICA) i Bošnjačkog instituta iz Londona. Više o tome vidi: M. Kovačević, *Revitalizacija arhiva u Bosni i Hercegovini*, «Glasnik arhiva i DAR BiH», br. 35, Sarajevo 2000, str. 236-241.

10. *Zakon o arhivskom gradivu i arhivima*, «Narodne novine», br. 105/97. od 9. 10. 1997. godine.

11. Objavljen u «Narodnim novinama», br. 36/81. od 8. 09. 1981. godine.

12. Iako nismo imali uvida u fondove ratnih organa preuzete u arhivima Republike Hrvatske iz nekih informacija koje su objavljivane sukcesivno u štampi i drugdje postoji sumnja da je takav odnos primjenjivan selektivno (šta je politički profitabilno ili nije).

raju na području Bosne i Hercegovine bio je i skup u Londonu održan 1998. godine pod nazivom „Obnova arhivske službe Bosne i Hercegovine“⁹.

Vrednovanje arhivske građe o ratnim zbivanjima u arhivskoj praksi

Nakon okončanja ratnog sukoba na području ex Jugoslavije, u nakon rata donijetim novim arhivskim propisima, arhivska građa o ratnim zbivanjima je različito tretirana. Očividno, nestao je sinhronizator tih stajališta jer je ta složena država nestala. Istovremeno, novonastale nezavisne i samostalne države su svaka na svoj način vrednovale historijsku etapu provedenu u okvirima socijalističke Jugoslavije, te su analogno tim gledanjima i uređivale svoj odnos prema svim njenim vrijednostima pa i prema Drugom svjetskom ratu u kojem je ona nastala. Iz te činjenice, tj. iz ugla novih političkih opcija, proizilazio je i u praksi se verificirao odnos prema ratnoj produkciji građe, kako one iz perioda narodnooslobodilačke borbe (1941-1945), tako i one iz vremena sticanja nezavisnosti u vrijeme disolucije bivše SFRJ. Kako je taj proces pragmatično realiziran (propisi, praksa i sl.), ilustrirat ćemo na primjeru Republike Hrvatske i Bosne i Hercegovine.

Novi arhivski zakon donijet nakon osamostaljenja Republike Hrvatske¹⁰, nije u fokusu interesiranja imao problematiku arhivske građe o ratnim zbivanjima. Međutim, njime su, do donošenja novih propisa, ostali u funkciji gotovo svi postojeći prijeratni podzakonski akti, između ostalih i Pravilnik o arhiviranju i izlučivanju registraturne građe¹¹. Ovim pravilnikom se uređuje odnos prema registraturnoj građi nastaloj do 1945. godine, posebno prema građi o narodnooslobodilačkoj borbi i revolucionarnom radničkom pokretu. Tu je između ostalog utvrđeno:

«Registraturne cjeline što su nastale djelovanjem organa i organizacija NOB-a čuvaju se neokrnjene i iz njih se ne vrši izlučivanje. Jednako se čuvaju dijelovi, odnosno sačuvani fragmenti takvih registraturnih cjelina.

Kod izlučivanja iz ostalih registraturnih cjelina nastalih u 19. i 20. stoljeću treba sačuvati svu građu s podacima u kojima se u bilo kojem vidu odražava povijest radničkog pokreta, Saveza komunista Jugoslavije i NOB-a.» (Član 6).

«Iz registraturne građe nastale u razdoblju od 1918. do 1945. na novooslobođenim područjima (Istra, Rijeka, Cres, Lošinj, Zadar i Lastovo) vršit će se izlučivanje s posebnom pažnjom radi osiguranja izvora za povijest tih krajeva.» (Član 7).

Analogno ovim odredbama, u praksi arhivske službe Republike Hrvatske je vrednovana i arhivska građa o ratnim zbivanjima 1991-1995. (o odbrambenom ratu). S obzirom na značaj ovih zbivanja za samostalnost države ovoj građi je i država na sve moguće načine pridavala veliki značaj. Ovdje se posebno radi o građi koja je nastala u radu političkih i vojnih organa koji su vodili odbrambeni rat¹². Takvo opredjeljenje je imalo za rezultat preuzimanje u arhive značajnog broja arhivskih fondova ratnog perioda. Tako je do zaključno sa

2005. godinom u državne arhive Hrvatske preuzeto više desetina fondova u količini od nekoliko hiljada metara dužnih¹³. Osim toga intenzivirana je zaštita ratne produkcije ove građe u registraturama tako da se iz godine u godinu pojačava intenzitet preuzimanja ove građe. Takav odnos prema ovoj građi i takvo stanje preuzimanja nedvosmisleno potvrđuje konstataciju o adekvatnoj valorizaciji arhivske građe ratnog perioda.

Arhivska služba Bosne i Hercegovine je blagovremeno uočila neophodnost dosljedne primjene naznačenog kriterija vrednovanja, tj. potrebu da se arhivska građa nastala u toku rata 1992-1995. posebno vrednuje i zaštiti. Na tom planu je već 1996. godine preduzeto više konkretnih aktivnosti među kojima:

1. Postignuta je saglasnost da se pod ratnim periodom u Bosni i Hercegovini smatra vrijeme od 01. 01. 1992. do 31. 12. 1995. godine, dakle četiri pune kalendarske godine;

2. Zauzeto je stajalište da se ratna produkcija registraturne građe odmah preuzme u arhive;

3. Dogovoreno je da se iz ratne produkcije registraturne građe ne izlučuje bezvrijedni registraturni materijal u registraturama;

4. Na Prvome poslijeratnom savjetovanju arhivskih radnika Bosne i Hercegovine, održanom na Zlači (kod Banovića) 1996. godine, usvojen je između ostalog, sljedeći zaključak: „Insistirati da Vlada obaveže sve imaoce arhivske građe (nastale do rata i u ratu) da posebnu pažnju posvete stanju registraturne građe nastale u ratu: da je zaštite, srede, popišu i pripreme za preuzimanje. Po mogućstvu izvršiti preuzimanje registraturne građe ratnih (općinskih) predsjedništava¹⁴.

I na narednim stručnim i naučnim skupovima arhivista Bosne i Hercegovine (godišnja savjetovanja, savjetovanja „Arhivska praksa“ i druga) konstantno je insistirano na provedbi ovih opredjeljenja, a u stručnoj javnosti se nikada nije čula negacija ovih stajališta. Otuda su arhivisti akteri ovih stajališta, bili u ubjeđenju da se ove aktivnosti provode intenzivno na cijelom prostoru Bosne i Hercegovine, dakako u skladu sa kadrovskim i materijalnim mogućnostima arhiva. Smatrano je to velikim trijumfom struke nad politikom koja je ratnim pitanjima, kako onda tako i uglavnom danas, pristupala sa etnonacionalnih, konfesionalnih i političkih aspekata. Međutim, pokazalo se da je struka bila u zabludi, jer su samo u jednom dijelu Dejtonskim ustavom razuđenog administrativnog prostora Bosne i Hercegovine (država, dva entiteta, deset kantona i sl.), utvrđena stručna stajališta implementirana u pravne norme (zakoni i podzakonski akti), dok je implementacija tih stajališta u svakodnevnom stručnom radu bila različita i u najvećem broju slučajeva veoma nedostatna.

Kada su u pitanju zakonska određena pristupi su bili veoma različiti: od potpunoga oglašivanja do parcijalnoga definiranja. Registraturna građa nastala u vrijeme rata od 1992. do 1995. godine različito je nazivana (definirana, imenovana, označena), a različito je i vrednovana. U jednim propisima je to „ratna produkcija arhivske i registraturne građe“¹⁵, u drugima „građa od 1992. do 1995. godine“¹⁶, a u trećima „registraturni materijal i arhivska građa nastali u periodu od 06. 04. 1992. godine do 22. 12. 1995.“ itd¹⁷. Što se pak tiče daljih određenja koja se odnose na njeno posebno vrednovanje

special importance. Considering the fact that wars are important events that try to solve issues of huge political, economical and other character, from the aspect of archival theory and practice it is completely justified to separately value this kind of material. Legal approaches to valuation of archival material produced during war and after it, period from 1991. to 1998. are different in countries of former Yugoslavia. In countries that led liberation war this material is recognized for its importance by its special valuation (registry material is not sorted out in registries, they have priority in transferring to an archive, etc.). In those countries and forces that were on the opposite side this material is not being treated in any special way (valuation, transferring, etc.). Therefore, in Republic of Croatia state and profession are well organized and properly centered at the valuation, while in Bosnia and Herzegovina, considering the character of the war, polarization of views came to its full extent. Namely, Bosnian-Herzegovian archivists in a form of professional association Society of Archival workers of Bosnia and Herzegovian, soon after the war ended, 1996. took positions regarding importance and protection of the material created during the war. The agreement of special treatment of this material was reached, and the most important fond parts should be taken into archives. However, this was only partially realized. In only four archival regulations the material

13. Podaci o arhivskim fondovima i zbirkama Republike Hrvatske dati su u *Pregledu arhivskih fondova i zbirki Republike Hrvatske*, svezak I. i II, Zagreb 2006. O opsegu preuzete ratne građe glavni i odgovorni urednik *Pregleda* Josip Kolanović je (na str. XXII) zapisao: „Zbog specifičnih ratnih i političkih okolnosti arhivi su preuzeli i manje količine arhivskog gradiva nastaloga nakon 1990. Riječ je uglavnom o gradivu državnih tijela iz razdoblja Domovinskog rata koji se odnosi na ratne štete i kontakte sa međunarodnom zajednicom (Državna komisija za popis i procjenu ratne štete, Ministarstvo informiranja, Hrvatski ured pri Parlamentarnoj komisiji Europske zajednice i drugo), te o gradivu paraupravnih i paravojnih organizacija na tada okupiranom području Republike Hrvatske.“

14. Azem Kožar, *Prvo poslijeratno savjetovanje arhivskih radnika Bosne i Hercegovine i konferencija arhivskih radnika Bosne i Hercegovine*, „Glasnik arhiva i DAR BiH“, br. 39, Sarajevo 1997, str. 179.

15. *Zakon o arhivskoj djelatnosti*, „Sl. glasnik USK“, br. 6/99.

16. *Zakon o arhivskoj građi Federacije BiH*, „Službene novine F BiH“, br. 54/2002.

17. *Zakon o arhivskoj građi Kantona Sarajevo*, „Sl. novine Kantona Sarajevo“, br. 2/2000.

created during the war had a special treatment, and only 23 fonds (mostly kept in fragments) of war government has been moved to an archive. Even though part of other production during the period was also moved (economy, societies, etc.) still it consists less than 2 % (exactly 1,95 %) of total transferred archival fonds and collections, and also less than 2 % (exactly 1,63 %) of total material in archives of Bosnia and Herzegovina. Reasons for such state are in domination of politics over the profession. That was clearly shown in the example of International court in the Hague and register of births from areas of Derventa and Bosanski Brod. Archivists must strive for a solution that would enable application of criteria and principles of a material valuation at a scientific level in Bosnia and Herzegovina as well as other countries created by the dissolution of socialistic Yugoslavia.

treba istaći činjenicu da je u četiri arhivska zakona: na nivou Federacije BiH, te Unsko-Sanskog, Tuzlanskog i Sarajevskog kantona predviđena zabrana izlučivanja za ovu građu u registraturama. Međutim, obavezna predaja nadležnim arhivima ratne produkcije registraturne građe prije isteka perioda od 30 godina nije predviđena ni u jednom arhivskom propisu u Bosni i Hercegovini. To nije adekvatno (inkompatibilno je) onim arhivskim zakonskim odredbama o zabrani izlučivanja registraturnog materijala iz ove produkcije građe u registraturama, jer je neshvatljivo da se ne vrši izlučivanje u registraturama punih 30 godina, a da se istovremeno ne utvrdi alternativa takom određenju. No, taj je problem manjeg značaja od činjenice da su stručna stajališta o posebnom značaju registraturne građe ratnog perioda veoma selektivno prihvaćena: u svega četiri od deset kantona u Federaciji Bosne i Hercegovine. Osnovni uzrok tome je dominacija politike nad znanostu (arhivskom djelatnošću). Trebalo bi puno prostora za adekvatno objašnjenje uzroka ovih stajališta. U najkraćem: oni su u gledanjima na karakter ratnog sukoba u Bosni i Hercegovini i ulozi koju su određene političke snage u njemu imale. U osnovi one društvene i političke strukture koje su angažirane u odbrani, odnosno opredijeljene na očuvanje Bosne i Hercegovine kao jedinstvene i nezavisne države, uglavnom su zainteresirane za posebnu brigu o arhivskoj građi ratnog perioda. Međutim, i tu ima razlika, jer među ovim strukturama ima onih koji bi iz te građe rado izuzeli one dokumente koji ih na neki način lično mogu kompromitirati. S druge pak strane, one snage (političke, vojne i društvene strukture) koje su radile na razgradnji Bosne i Hercegovine kao države na bilo koji način (separatističke, nacionalističke i druge anti-bosanske i kvazibosanske tendencije), nastoje svim silama da unište tragove takvih aktivnosti kako bi izbjegle pravnu, političku, moralnu i svaku drugu odgovornost, odnosno zatrle trag bilo kakvoj spoznaji o svojim ratnim aktivnostima. Iako su ovo prilično pojednostavljujuće konstatacije, one su u osnovi sasvim tačne. A primjera pragmatičnog karaktera ima i suviše. Za ovu prigodu navešćemo primjer, koliko nam je poznato, odnosa političkih struktura o mogućoj dislokaciji arhivske građe Međunarodnog kaznenog suda za bivšu Jugoslaviju (MKSJ) iz Haga, te primjer o matičnim knjigama sa područja Dervente i Bosanskog Broda uz razumljivo stručno stajalište.

Naime, u bosanskohercegovačkoj (ali i drugima) javnosti je postavljeno pitanje pravnog slijednika, smještaja (lokacije) i dostupnosti arhivske građe MKSJ u Hagu formiranog za procesuiranje počinioca ratnih zločina na području bivše Jugoslavije, a nakon planiranog okončanja rada 2010. godine. Uslijedili su izlivi suprotstavljenih političkih opcija. Jedni su smatrali da je Bosna i Hercegovina (Sarajevo) jedina prava lokacija, obrazlažući to brojnošću žrtava i drugim poteškoćama kroz koje je ova država prošla u toku četverogodišnje ratne kataklizme. Drugi su to apriori odbacivali kao mogućnost, negirajući iznijete argumente, smatrajući u osnovi da takav arhiv i ne treba da postoji, jer je arhivska građa korištena za sudske procese izuzeta iz zemalja sa prostora bivše Jugoslavije, te da njima i pripada. Po trećima, pak, MKSJ je organ Ujedinjenih nacija (UN) pa i njegova arhivska građa čini sastavni dio arhivskog fonda UN-a. Bilo je i obilje drugih opcija: da sjedište arhiva treba da bude u Srbiji, Hrvatskoj i sl. Dakle, aktualne političke vrhuške u Bosni i Hercegovini (i okruženju) imaju potpuno različit stav o arhivskoj građi MKSJ koja se, činjenica je to, ponajviše odnosi na prostor Bo-

sne i Hercegovine.

Ne želeći da arbitriramo između suprotstavljenih političkih stajališta, ipak, ne možemo razumjeti one stavove koji marginaliziraju značaj arhivskog fonda MKSJ za međunarodnu zajednicu, a posebno za Bosnu i Hercegovinu. Za arhivistiku su, teorijski gledano, nevažna u javnosti obznanjena politička stajališta, ali je itekako važna suština stvari: da li bi arhivski fond Bosne i Hercegovine sa tom građom bio bogatiji i cjelovitiji, da li bi to doprinijelo utvrđivanju historijske istine na kojoj se treba i mora graditi bosanskohercegovačko civilno društvo, ili bi pak efekti bili suprotni? Profesionalni arhivistički pristup bi trebao voditi kompletiranju arhivskog fonda Bosne i Hercegovine i svake druge zemlje u susjedstvu, pa i o ratnim zbivanjima od 1992. do 1995. godine. U tom smislu imponuje pravilno određenje nekih arhivista i arhivističkih udruženja iz Bosne i Hercegovine. Nije, međutim, dobro što ovom pitanju nije posvećeno više pažnje od strane arhivske struke Bosne i Hercegovine. Razlog tome je što ovo nije ni jednostavno ni beznačajno pitanje, već naprotiv, pa bi struka trebala da ima stručno-naučno utemeljen stav, koji bi trebao biti bar neki okvir za politička promišljanja. U prilog tezi o složenosti i značaju ovog pitanja sa arhivističkog stajališta želimo istaći nekoliko osobnih promišljanja.

Naime, arhivski fond MKSJ jeste u pravnom smislu imovina UN-a kao osnivača i njemu i pripada (kao dio „zajedničkog naslijeđa“), odnosno u slučaju formiranja nekog pravnog slijednika (agencije i sl.) spada u njegovu nadležnost.

Međutim, pragmatični aspekt, koji se prije svega tiče funkcionalne dostupnosti građe i njenog značaja u izgradnji tekovina civilnog društva, a sve u cilju što bržeg i lakšeg prevazilaženja uzroka rata i njegovih posljedica, po mnogima je još značajniji polaz (argument) u ovim promišljanjima. Naznačimo po nekoliko argumenata u prilog prvog odnosno drugog rješenja.

1. Zadržavanjem arhivskog fonda MKSJ u okviru UN-a, znatno lakše bi se osiguralo očuvanje postojećeg (prvobitnog) reda spisa (tj. baze podataka) i na taj način bi fond dobio na svojoj cjelovitosti. Također bi se lakše (jednostavnije) obavili poslovi vraćanja izvornih dokumenata institucijama i državama od kojih su preuzeti, a to bi bilo učinkovitije i za vođenje evidencija te vrste. Svaki oblik rukovanja građom bilo bi lakše ostvariti: posebno kada se radi o kontroli informacija (dokumenata) posebne vrste (zaštićenih), popune fonda građom u vlasništvu pojedinaca, udruženja građana (npr. udruženja advokata, nevladinih organizacija i sl.), te prihvata (dopune) nove građe koja će i nakon 2010. godine neminovno nastajati jer će ostati na hiljade nezavršenih sudskih procesa koji se vode pri Sudu Bosne i Hercegovine (odjel za ratne zločine) i dr. Posebno bi se mogla kvalitetnije i cjelovitije izvršiti digitalizacija cjelokupne građe i urediti adekvatno elektronsko upravljanje spisima itd. U osnovi svi negativni spoljni faktori koji mogu da utiču na cjelovitost, rukovanje i zaštitu fonda, bi se lakše kontrolirali pa i potpuno neutralizirali.

2. U funkciji pragmatičnosti izmještanja arhivskog fonda MKSJ, izvan sjedišta UN-a, odnosno izvan Haga u kojem se nalazi, bili bi, smatramo, sljedeći argumenti: arhivski fond bi bio znatno više dostupan građanima, ali i znanstvenicima različite provenijencije,

posebno ako bi bio smješten u regiji zahvaćenoj ratnim sukobom, što bi omogućilo znatno brže i lakše upoznavanje sa ratnom istinom kao preduvjetom pomirenja među zaraćenim stranama; zaštiti povjerljivih podataka bi se, iz razloga ravnoteže straha, posvećivala veća pažnja, s obzirom da bi zbog nastavka sudskih procesa i nakon 2010. godine, jedan dio građe Suda i dalje imao operativni značaj, tužitelji (kao i branioci) znatno brže i lakše bi dolazili do tih dokumenata čime bi se značajno podigla efikasnost sudskog posla; dislokacija ovog arhivskog fonda na prostor ratom zahvaćene regije, dokumenta (zapisi) bi se „primakli“ stradalnicima čime se povećava mogućnost njihovog korištenja, a što bi prema njima bila svojevrsna moralna satisfakcija od strane međunarodne zajednice kao saveznika i sudionika u svemu tome, itd. Svemu ovome treba dodati i činjenicu da ukoliko Sud Bosne i Hercegovine nakon 2010. godine ostane jedini pravni slijednik MKSJ, onda bi prirodno, iz naprijed naznačenih razloga bar do okončanja posla, ovaj arhivski fond mogao biti smješten u Bosni i Hercegovini (Sarajevo ili neki drugi grad). Uostalom, koliko je poznato, prema provedenim istraživanjima United Nations Development Programme (UNDP), većina ispitanih stručnjaka izjavila je da ovaj arhivski fond treba smjestiti u Bosni i Hercegovini.

Sve u svemu, sa teorijskog aspekta promatrano najbolja su ona rješenja koja osiguravaju adekvatan smještaj, opremu, finansiranje, kadrove, zaštitu i rukovanje arhivskim fondom. Sa pragmatičkog pak stajališta važno je građu učiniti dostupnom građanima (žrtvama rata i drugima) i istraživačima, te osigurati primjenu međunarodnih standarda na planu zaštite povjerljive građe kako se ne bi dogodilo da ova građa bude faktor razdora, umjesto misije pomirenja među narodima koju u krajnjem treba da ima kao nepristrasan historijski izvor.

Kada se radi o naznačenom primjeru sa matičnim knjigama treba istaći činjenicu da su matične knjige sa područja Dervente i Bosanskog Broda, koja su u početku ratnog sukoba bila pod kontrolom snaga odbrane Bosne i Hercegovine, povlačenjem stanovništva (ponajviše bosanskih Hrvata) sa tog područja sa njima ili na neki drugi način prenijete u Republiku Hrvatsku. Radi se o 512 matičnih knjiga sa područja općine Derventa 263 i sa općine Bosanski Brod 249) Koliko se iz izvještaja hrvatskih arhivista zna one su bile smještene u državnim arhivima Republike Hrvatske gdje su i mikrofilmovane. Postupci ovakve vrste, tj. iznošenje kulturnih dobara iz jedne zemlje u vrijeme rata, ukoliko su u funkciji spašavanja su dozvoljeni¹⁸, ali je obaveza zemlje u koju su smještena (spašena ili iz drugih razloga iznijeta) ta kulturna dobra da ih po prestanku opasnosti vrati u zemlju iz koje su iznijeta. Međutim, u ovom slučaju se to nije dogodilo, da li zbog toga što ove knjige nije potraživala Bosna i Hercegovina od Republike Hrvatske, ili iz nekih drugih razloga to nije poznato. Također, nije poznato koliko su se ovim pitanjem bavile nadležne arhivske ustnove (u ovom slučaju arhivi Bosne i Hercegovine), i sl. Očigledno je, međutim, da ni bosanskohercegovački arhivi (i druge ustanove kulture), niti država Bosna i Hercegovina nisu bili na razini svojih obaveza na pitanjima brige o kulturnim dobrima koje su u toku rata 1992-1995. iznijeta (ili su opljačkana) van teritorije Bosne i Hercegovine. Otuda ovo pitanje do sada nije ni postavljano kao predmetno i stručno istraženo i specificirano. Tek kada je ono dobilo političke dimenzije (radi se o upisu građana u

18. Vladimir Brguljan, *Međunarodni sistem zaštite kulturnih dobara*, Zagreb-Beograd 1985, str. 26, 65, 72, 96.

biračke spiskove za glasanje na lokalnim izborima 5. 10. 2008), ono je postavljeno pred diplomacijom obje zemlje i relativno brzo riješeno. Matične knjige su iz Ministarstva vanjskih poslova Republike Hrvatske predate Ministarstvu vanjskih poslova Bosne i Hercegovine 12. 09. 2008. godine. To očigledno znači da se međunarodne konvencije ne poštuju, te da politika i dalje demonstrira dominaciju nad strukom koja nemoćno čuti. Što je još drastičnije čuti i javno mnijenje koje na ovom primjeru još uvijek nije prepoznalo suštinu problema, jer se iz zamagljenih saopćenja diplomata to ne može na prvi pogled dokuciti.

Što se tiče praktičnoga provođenja naznačenih propisa o arhivskoj građi ratnog perioda (1992-1995) praksa je veoma različita: kako na planu preuzimanja u arhive, tako i na planu praćenja stanja i središnosti ove građe u registraturama.

Zaključno sa 2005. godinom u bosanskohercegovačke arhive je preuzeta ratna građa kako slijedi¹⁹:

Red. broj	ARHIV	Broj fondova i zbirki i količina građe 2005. godine		Od toga se djelimično ili u cjelosti građa odnosi na ratni period 1992-1995.			
		Broj	Količina	Broj	%	Količina	%
1.	Arhiv BiH Sarajevo	649	16.098	16	2,46	179	1,11
2.	Arhiv Federacije BiH Sarajevo	11	372	8	72,72	20	5,38
3.	Arhiv RS u Banja Luci	782	4.670	1	0,13	10	0,21
4.	Arhiv u Bihaću	296	3.000	10	0,33	36	1,2
5.	Arhiv u Travniku	466	4.760	6	1,29	51	1,07
6.	Arhiv u Tuzli	224	5.500	13	5,80	106	1,92
7.	Arhiv u Mostaru	792	2.250	7	0,88	6	0,26
8.	Istorijski arhiv Sarajevo	561	7.500	10	1,78	310	4,13
9.	Arhiv u Širokom Brijegu	18	264	6	33,33	7	2,65
	Svega	3.799	44.414	74	1,95	724	1,62

Kako se iz naznačenih podataka vidi preuzeti broj arhivskih fondova i zbirki i količina arhivske građe iz ratnog perioda 1992-1995. su veoma mali, bolje reći neznatni, jer se ovom pitanju na planu preuzimanja očigledno nije posvećivala odgovarajuća (u okvirima struke dogovorena) pažnja i značaj. Ova konstatacija je tim tačnija jer je najveći dio preuzetih fondova postojao i prije rata pa je ratna građa preuzeta sa ostalom arhivskom građom. Osim toga samo nekoliko arhiva je preuzelo registraturnu građu ratnih organa vlasti: Arhiv BiH Sarajevo – šest, Arhiv u Tuzli – šest, Arhiv u Bihaću – pet, Arhiv Federacije BiH – četiri, Arhiv u Mostaru – dva, ukupno 23 arhivska fonda.

Što se tiče aktivnosti na zaštiti ratne produkcije arhivske građe u registraturama nešto više podataka posjedujemo jedino o stanju na području Arhiva Tuzlanskog kantona. U ovom arhivu se obavlja redovna (godišnja) korespondencija sa imaocima ratne produkcije registraturne građe, održavaju se arhivska savjetovanja za pojedine (posebno novoosnovane) imaoce kakve su nevladine organizacije itd²⁰. Cijenimo da bi se bar u sredinama u kojima je pitanje brige o ratnoj

19. Podatke su autoru dostavili bosanskohercegovački arhivi u okviru istraživanja teme „Arhivski fondovi i zbirke u Bosni i Hercegovini“ u toku 2006. godine (Istraživanje je objavljeno u Zborniku radova, Sarajevo 2006, str. 39-52).

20. Izet Šabotić, *Stanje i perspektiva zaštite arhivske građe u nastajanju u Bosni i Hercegovini*, «Zbornik radova», Sarajevo 2006, str. 121-143; Omer Zulić, *Stanje registraturne građe nevladinih organizacija na području Bosne i Hercegovine*, «Zbornik radova», Sarajevo 2006, str. 163-210. Arhiv TK je utvrdio prioritete kod preuzimanje arhivske građe od imalaca, među kojima je i ratna produkcija građe, i taj je projekat u toku realizacije.

registraturnoj građi pravno uređeno (vidi nap. 15, 16. i 17) ovoj građi moralo posvetiti više pažnje.

Zaključak

U arhivističkoj metodologiji vrednovanja arhivske građe poseban značaj se pridaje građi koja se odnosi na ratne sukobe kao posebno važne događaje. To je bio posebno slučaj sa vrednovanjem arhivske građe o Drugom svjetskom ratu na području socijalističke Jugoslavije. Svi arhivski propisi davali su toj građi poseban značaj. S obzirom na činjenicu da su ratovi događaji posebne vrste, da se njima nastoje riješiti pitanja od krupnog političkog, privrednog i drugog značaja, to je sa aspekta arhivske teorije i prakse potpuno opravdano posebno vrednovati ratnu produkciju arhivske građe.

Pravni pristupi vrednovanju arhivske građe ratne produkcije od 1991. do 1998. godine na području zemalja bivše Jugoslavije su različiti. U zemljama i među snagama koje su vodile odbrambeni rat ovoj građi se pridaje odgovarajući značaj tako što je ista posebno vrednovana (ne vrši se izlučivanje bezvrijednog registraturnog materijala u registraturama, ovoj građi se daje prednost kod preuzimanja u arhive i dr.). Kod onih zemalja i snaga koje su bile na suprotnim pozicijama od prvih ova građa ne uživa poseban tretman (vrednovanje, preuzimanje i sl.). Tako su u Republici Hrvatskoj i država i struka dobro organizirane i pravilno usmjerene (i teorijski i praktično) na vrednovanju ratne građe, dok je u Bosni i Hercegovini, s obzirom na karakter rata, polarizacija stajališta došla do punog izražaja.

Naime, bosanskohercegovački arhivisti su u okviru svoje stručne asocijacije Društva arhivskih radnika Bosne i Hercegovine, ubrzo nakon okončanja rata u Bosni i Hercegovini, tj. već 1996. godine, zauzeli stajališta o značaju i zaštiti registraturne ratne građe. Dogovoreno je da tu građu treba posebno vrednovati, zaštititi i najznačajnije fondovske cjeline (građa ratnih organa vlasti) preuzeti u arhive. Međutim, to opredjeljenje je samo djelimično realizirano. U samo četiri arhivska propisa ratnoj građi je dat poseban značaj, a samo 23 fonda (uglavnom fragmentarno sačuvanih) ratnih organa vlasti je preuzeto. Iako je u arhive preuzet i dio ostale produkcije ratne građe (privreda, udrženja i sl.), ipak to sve čini manje od 2% (tačnije 1,95%) ukupno preuzetih arhivskih fondova i zbirki, te također manje od 2% (tačnije 1,63%) ukupne građe koja se nalazi u arhivima Bosne i Hercegovine. Razlozi takvom stanju su u dominaciji politike nad strukom. To se zorno pokazalo na primjeru arhivskog fonda Međunarodnog kaznenog suda u Hagu i matičnih knjiga sa područja Dervente i Bosanskog Broda. Arhivisti se moraju izboriti da se kriteriji i načela vrednovanja građe prihvatljivi na znanstvenoj razini primjenjuju na prostoru Bosne i Hercegovine i svih drugih zemalja nastalih disolucijom socijalističke Jugoslavije.

